

УЧЕШЋЕ ПРАВОСЛАВНОГ СВЕШТЕНСТВА У ЦРНОЈ ГОРИ У ОСЛОБОДИЛАЧКОМ ПОКРЕТУ (1941—1945)

Прије другог свјетског рата у Црној Гори је само једна средња школа припремала свештенички кадар. То је била Православна богословија на Цетињу.¹ Она је окупујала ђаке не само са територије Црне Горе него и ван ње. У оно вријеме то је била сиромашној дјецџ најприступачнија школа, јер је обезбеђивала смјештај, одјећу и исхрану, па је и оријентација ђака на њу била више условљена тешким материјалним приликама него религиозним убјеђењима. У Цетињу су радиле још двије средње школе: Гимназија и Учитељска школа. У свим тим школама Комунистичка партија је имала утицај, који је вршен преко заједничких литерарних, спортских, културно-умјетничких и других иступања, као и преко заједничких ђачких излета и чајанки. Поред овога, политички утицај је у Богословију долазио и индивидуално, било од чланова Партије или демократски оријентисаних омладинаца. Православна богословија располагала је у оно вријеме ријетким књигама Маркса, Енгелса, Бебела, Горкога, Светозара Марковића и других напреднијих писаца. Набављала их је управа школе, да би ђаци, изучавајући апологетику, критички упознавали антирелигиозне теорије.² Међутим, један број ђака, је те књиге користио за легално стицање основних знања из марксизма у самој школи, одбацујући при том апологетику. Све су ове околности утицале на развијање напредних стремљења у школи, што се одразило преко разних акција којима су ђаци манифестовали своју солидарност са напредним тежњама и политичком активношћу како школске тако и ваншколске омладине.

Познато је неколико врло смјелих акција ђака Православне богословије између два свјетска рата, којима су они манифестовали прогресиван дух и солидарност с акцијама остале средњошколске омладине. Ове акције наилазиле су на подршку не само омладине него и грађанства у Црној Гори.

¹ У почетку се називала Богословско-учитељска школа, а касније Цетињска богословија.

² Б. Кажих, И богослови штрајкују, *Комунист*, број 214 од 1. јуна 1961.

Једна од већих акција ђака ове школе био је штрајк 1935. године.³ До штрајка је дошло због окрутности једног броја наставног особља према ђацима. Њиме је изражена солидарност средњошколске омладине. Штрајк је наишао на морално подршку у свим школама Црне Горе, као и код једног дијела грађанства. Оваквих акција ђака Православне богословије било је и наредних година, када су све више попримале и политички карактер.⁴

Почетком 1936. године мјесна партијска организација у Цетињу покренула је иницијативу да се у Богословији формира партијска ћелија. Међутим, због тадашње познате партијске провале у Црној Гори и удаљавања неколико ученика из школе, до тога тада није дошло.⁵ Од тада су школске и полицијске власти појачале контролу над радом ђака Православне богословије. Али ове мјере предострожности у школи и ван ње нису могле зауставити утицај Комунистичке партије, и она је и у овој школи стекла симпатије. То је учинило да наредних година у школи дође до диференцијације ученика према политичкој оријентацији. Наводимо један карактеристични извјештај, из јуна 1938. године, у коме се, поред осталог, говори и о политичким приликама у Православној богословији, у коме се о политичкој оријентацији ђака Православне богословије, поред осталог, каже:

„Православна богословија на Цетињу која има око 120 ђака подијелена је у два табора: у једном су марксиста а у другом националисти. Марксистички табор јачи је и бројно и идејно. Марксиста су у надмоћности и идејно фанатизованији. Националиста нема више од 40. Изгледа на први поглед невероватно да се баш у Богословији може да развије марксистичка акција и како марксизам као доктрина може уопште поред богословских наука да захвати менталитет будућих народних свештеника. Претреси извршени у Богословији у фебруару ове године дали су довољан материјал из кога може да се утврди с које стране и чијом помоћу се увлачи марксистичког пропаганда у средњошколске заводе“.⁶

Фебруара 1938. године у школи је откривена једна група ученика која је умножавала и растурала партијски материјал. Послије тога сви окривљени ученици искључени су из свих школа у земљи, а школске и полицијске власти су према осталим ђацима предузеле необично строге мјере. Међутим, управа

³ И прије је у овој школи долазило до штрајкова; По масовности и времену трајања најпознатији је штрајк из 1926. године. Школа није радила од 2. априла до друге половине јуна исте године. О томе опширније: Ј. Р. Бојовић, Наредни омладински покрет у Црној Гори 1918—1941, (у рукопису).

⁴ Б. Кажић, н. д.

⁵ Тада су из школе удаљени ученици Стеван Поповић и Ракета Вулевић због умножавања Лењинских *Априлских теза*.

⁶ Архив Историјског института Титоград (АИИТ), бр. 3782 VI—5/1938, Билтен југословенског антикомунистичког комитета, бр. 16 од 25. VIII 1938.

школе ни уз помоћ полицијских органа није могла спријечити утицај напредног покрета на ђаке.

До новог штрајка у школи дошло је 1939. године. Он је имао снажан одјек не само међу омладином и грађанством Цетиња него и ван праница Црне Горе. Штрајк је избио у знак револта ђака због несносне дисциплине у школи и интернату. Непосредни повод био је инцидент између ђака и наставника на излету, у непосредној близини Цетиња.⁷

Наредних година политичка активност и идејни сукоби у овој школи били су све чешћи и јачи. Ово је приморало управу школе да покуша да среди политичке прилике у школи довођењем религиозно фанатизованих богослова из других богословских школа. Међутим, ови покушаји нијесу донијели жељене резултате, јер је напредни покрет у школи већ био стекао упориште. Сукоби између напредних и конзервативно-религиозних ученика били су све чешћи. Они су се манифестовали преко различитих видова. Тако су, на примјер, напредни ученици уништавали литературу својих политичких противника. Осим тога, разбијали су све њихове политичке акције, било у школи или ван ње. Конзервативно оријентисани ученици, у немогућности да парирају својим политичким противницима, примјењивали су физичко обрачунавање са њима. До оваквих сукоба у школи и интернату долазило је чешће. Интересантно је истаћи и чињеницу да су напредни ђаци у својим акцијама наилазили на подршку чак и код једног, истина малог, броја својих наставника.

Упоредо са порастом утицаја напредног покрета у школи развијале су се све присније везе између њених ђака и ученика осталих средњих школа у Цетињу. Одржавани су заједнички илегални састанци са ученицима Гимназије и Учитељске школе, „иако се сваки излазак из интерната, особито ноћу, најстроже кажњавао“.⁸ И поред свих препрека, ђаци Богословије су редовно посјећивали Раднички дом у граду и тамо слушали разна предавања. Они нијесу само одобравали или симпатисали политичке акције које је покретала и изводила Комунистичка партија, већ су и сами у њима узимали учешће. Они су и пропагирали идеје напредног покрета у мјестима сталног боравка. Растурали су илегалну штампу као и разне летке и прогласе и крили их чак и у просторијама манастира. Из ове генерације напредних ученика регрутовани су млади свештеници који су, због неповјерења власти према њима, добијали службу у разним мјестима Црне Горе тек након извјесног чекања. Напредни свештеници и богослови помагали су Комунистичку партију у неким њеним акцијама. Поред осталог, они су давали добровољно прилоге за политичке осуђенике и раднике који су штрајкова-

⁷ Б. Кажих, н. д.

⁸ АИИТ, бр. 3782 V₁₋₅ (1938), Билтен југословенског антикомунистичког комитета, бр. 16 од 25. VIII 1938.

ли. Преко таквих свештеника Партија је успијевала да прогута своје људе и у поједине црквене одборе који су такође помагали напредни покрет. Било је случајева да црквени одбори уступе један дио црквених прилога Народној помоћи.⁹ Неки су свештеници преносили илегални партијски материјал из мјеста у мјесто, односно од једне партијске организације до друге.¹⁰

Отпор православног свештенства стварању Конкордата 1937. године искористила је Комунистичка партија на тај начин што их је сврстала у табор опозиције. Ово је имало свога одраза и у широким масама. Поводом потписивања Конкордата Православна црква је издала проглас у коме је позвала свештенство да намјери владе у том погледу пружи одлучан отпор. Она је издала проглас и поводом смрти патријарха Варнаве. Ови прогласи су растурани илегално, јер су полицијске власти забрањивале сваку политичку акцију против Конкордата.

Приликом парламентарних избора 1938. године православни свештеници су издали *Отворено писмо* у коме су осудили став владе и Милана Стојадиновића као поборника Конкордата. Народ је позван да не гласа за Стојадиновића, већ за Удружену опозицију. Ово писмо је илегално растурано и у Црној Гори.¹¹ Њега је популарисала и Комунистичка партија, чиме је стекла симпатије и код једног дијела православног свештенства. Оваквим својим ставом Партија је постигла још јачи политички ефекат у масама, јер су сви православни свештеници, противници Конкордата, гласали за Удружену опозицију. С друге стране, Партија је преко свештеника противника Конкордата приликом народних и црквених зборована жигосала оне свештенике који су били присталице ЈРЗ-е.¹²

Послије смрти патријарха Варнаве за патријарха је 1938. године изабран митрополит Црногорско-приморске епархије Гаврило Дожкић. Он се енергично супротстављао профашистичкој оријентацији југословенске владе, савјетујући је да не потписује

⁹ Исто, Мемоарска грађа, бр. 12342 VIII 16—155.

¹⁰ Сјећања Ђорђија Калезића, дата аутору овог рада. — Користим прилику да Ђ. Калезићу захвалим на корисним сугестијама приликом израде овог рада, као и на упућивању на материјале који се чувају ван архивских установа.

¹¹ АИИТ, бр. 9197 V26—5 (1938).

¹² Током 1938. године у Бјелопавлићима је приликом сијела и разних свачаности пјевана пјесма: „У цијелом нашем срезу, нема попа за Јерезу...“.

пакт, јер би то „уништило животну силу и морал нашега народа, погодило би његове родољубиве осјећаје и дубоко увриједило његов понос, његове традиције и идеале“.¹³

Послије окупације један број свештеника, теолога и бого-слова одржавао је везе са Комунистичком партијом. Они су својим ранијим демократским и патриотским радом били стекли толико повјерења да су од појединих организација Комунистичке партије добијали и конкретна задужења у вријеме припремања устанка. У тим припремама један број њих био је веома активан. Неки су били и међу организаторима устанка у појединим мјестима Црне Горе. Један број је учествовао у прикупљању оружја, муниције, санитетског материјала и животних намирница. Од првих дана устанка неколико свештеника је активно учествовало у борбама или су га активно помагали у позадини (свештеници: Ђорђе Калезић, Благога Ђуровић, Симо Радуновић, Видак Дракић, Божић М. Јовићевић, Јагош Симоновић, Новак Кољеншић, Бошко Поповић, Симо Поповић, Цвјетко Станишић, Мирчета Головић, Марко Борозан, Илија Бућин, Маринко Вујиновић, Ђорђе Крцуновић, јеромонах Руфим Жижић; теолози: др Саво Ђукановић, Трипко Ђукановић, Мило Ђукановић, Мило П. Радуловић, Мато Антуновић и Јакша Булатовић; богослови: Радуге Поповић, Веселин Копривица, Веселин Булатовић и други).¹⁴

Послије своје интервенције, након избијања устанка, окупатор је интернирао свештенике за које је установио да су сарађивали са устаницима. Међу њима били су: протојереј Михаило Јовићевић, Ђорђе Крцуновић, Ђорђе Шекуларац, Милан Михаиловић, Лука Радичевић, Цвјетко Станишић, Маринко Вујиновић, Филип Рајковић, Радојица Поповић, Томо Лилић и други. Свештеника Божића М. Јовићевића Италијани су стријељали у Ријеци Црнујевића 19. јула 1941. године.¹⁵

У данима устанка један број православног свештенства остао је пасиван, а један веома мали број сарађивао је са окупатором и водио пропаганду против ослободилачког покрета. Због

¹³ Споменница православних свештеника 1941—1945, Београд 1960, 19—21.

У априлу 1941. године патријарх Дожић дошао је у манастир Острог. Ту су га Њемци пронашли и ухапсили. Из затвора у затвор, преко Сарајева, довели су га у Београд. Покушали су да га придобију за сарадњу са њима и квислиншком владом Недића, али је Дожић то одбио. Проглас против партизана није хтио да потпише, истичући да се они боре за слободу свог народа. У септембру 1944. интерниран је у логор Дахау. Вођен је из логора у логор све док није ослобођен од савезника у мају 1945. године у Тиролу. Крајем 1946. вратио се у Београд. Умро је у Београду 7. маја 1950. године.

¹⁴ Архив Вјерске комисије Извршног вијећа СР Црне Горе, нерегистрована грађа. — Користим прилику да захвалим Божу С. Мартиновићу који ми је дао на увид и коришћење ову архиву.

¹⁵ Споменница, 81.

непријатељског рада, до краја 1941. године убијено је 5 свештеника.¹⁶ Међутим, сарадња неких свештеника са окупатором није била довољно позната народу, па је окупатор, заједно са својим сарадницима, ту њихову ликвидацију почео да користи у пропаганди против ослободилачког покрета — тврдећи да комунисти хоће да униште све цркве и манастире, а самим тим и православне свештенике. Руководство покрета у Црној Гори уочило је опасност те пропаганде, па је приступило ликвидацији неких свештеника који су се и пред народом показали као отворени окупаторски сарадници. До краја априла 1942. године стријељано је 6 таквих свештеника.

И послје окупаторске интервенције и репресалија један број свештеника је остао на позиције ослободилачког покрета. Неки су се легализовали, помажући и даље покрет. Један број је остао у партизанским јединицама, активно учествујући у борбама против окупатора и њихових сарадника. Неки су у борбама и погинули. Тако је, на пример, свештеник Новак Кољеншић погинуо у борби са Италијанима у марту 1942. године у срезу даниловградском.¹⁷ Теолог Мило Радуловић погинуо је као командант батаљона јануара 1942. године у борби са четницима у Лубницама.¹⁸ Исте године је погинуо, као политички комесар батаљона, и Мато Антуновић.

Један број свештеника патриота активно је учествовао и у првим органима народне власти. Тако је, на примјер, прота Александар Бојовић 21. јула 1941. године изабран за предсједника првог среског одбора народног ослобођења за срез берански (Иванград).¹⁹ Почетком новембра исте године Ђорђевић Калезић изабран је за члана Среског народноослободилачког одбора за срез даниловградски.²⁰ Крајем исте године изабран је за предсједника Општинског народноослободилачког одбора у Црмници Блажо Марковић, који је крајем фебруара 1942. године изабран за предоједника Среског народноослободилачког одбора Бар.²¹

Окупатор је, у заједници са својим сарадницима, употребио сва расположива средства у борби против ослободилачког покрета. Он је нарочито гледао да искористи веома тешки економски положај ослободилачког покрета у Црној Гори, јер се оцјењала велика несташица животних намирница и других потреба.

Политичко руководство ослободилачког рата у Црној Гори предузело је мјере да се што више учврсти народно јединство и појачају напори да би се савладале многобројне тешкоће пред

¹⁶ Пакао или комунизам у Црној Гори, 8.

¹⁷ Споменица, 86.

¹⁸ Истој 125.

¹⁹ Записник Скупштине, Историјски записи (ИЗ) 1956/1—2, 285.

²⁰ Ђорђевић Калезић, формирање и рад народноослободилачких одбора на територији среза даниловградског, ИЗ 1951/4—6, 234—235.

²¹ АИИТ, бр. 499 III 2—2 (1942), Извјештај Окружног комитета КПЈ Цетиње од 7. III 1943.

уједињеним снагама бројно и технички надмоћнијег непријатеља. У том циљу, јануара 1942. године, Покрајински комитет Комунистичке партије за Црну Гору и Боку отпочео је припреме за скупштину родољуба из Црне Горе и Боке. Затим је та скупштина и одржана — 8. фебруара 1942. године у манастиру Остропу. Скупштини је присуствовало 65 делегата из свих крајева Црне Горе и Боке. Међу њима било је и 5 свештеника (Блажо Марковић, Ђорђије Калезић, Јагош Симоновић, Радован Радуловић и Симо Ђ. Поповић).²²

Делегат Блажо Марковић, иначе свештеник, истакао је у дискусији да је потребно водити борбу против три непријатеља — „окупатора, пете колоне и глади. Против првог — јединством, против другог — одлучношћу, против трећег — самопомоћи и реквизицијом“.²³

Послије Острошке скупштине неки свештеници радили су у органима народне власти. До средине 1942. године у народно-ослободилачким одборима радили су свештеници: Симо Радуловић, Видак Дракић, Руфим Жижич, Јагош Симоновић, Јово Радовић и други.²⁴

У јаку најжешћих борби у свим крајевима Црне Горе против окупатора и квислинга, у току априла, маја и јуна 1942. године, Извршни одбор Главног народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку одржао је неколико састанака на којима је разматрана новонастала политичка ситуација и излаз из ње. На тим састанцима анализирана је и могућност чвршћег ангажовања свих снага у новонасталим политичким приликама. Поред осталог, уочена је потреба да се одржи нова скупштина црногорских родољуба, ради доношења нових одлука у складу са новонасталом политичком ситуацијом. Скупштина је одржана 16. јуна исте године у селу Миркаљу на Тјентишту.²⁵

Истог дана на Тјентишту је одржана и Прва скупштина родољубивих свештеника Црне Горе. О раду ове Скупштине мало је сачувано архивске документације. Једино је сачувана Посланица донесена на овој Скупштини, која је упућена православном свештенству и црногорском народу. Посланица позива свештенство и народ Црне Горе у борбу против окупатора и разних квислиншких елемената. „Свијетли примјери црногорског свештенства из прошлости дали су подстрека многобројном да-

²² Исто, бр. 3022 VIз—з (1942), Проглас са Острошке скупштине — *Народу Црне Горе и Боке*.

²³ *Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе*, II, 96.

²⁴ Сјећања Ђорђија Калезића дата аутору рада.

²⁵ Јагош Јовановић, Развитак народне власти у Црној Гори, *Правни зборник*, 1961/2, 89; Исти, Прва година народне власти у Црној Гори (јул 1941 — јун 1942), *Устанак народа Југославије* — *Зборник*, 2 ст. 681—630; Исти, Конференција на Тјентишту 16. јуна 1942, *Четрдесет година* — *Зборник сјећања*, 7, ст. 77—80. — Одржавање скупштине било је заказано за 14. јун 1942. у Горанску (Пива). Међутим, због веома тешке политичке ситуације у Црној Гори и одступања партизанских јединица у Босну, није могла бити одржана у заказано вријеме.

нашњем свештенству“, каже се у Посланици, „да у времену најцрње окупације нашега народа од стране дивљих фашистичко-империјалистичких хорди, устане с пушком у руци и бори се у редовима свога народа против окупатора и његових слугу. Но, на жалост није отишло овим путем цјелокупно свештенство, већ се један број примио срамне улоге и постао сарадник и слуга мрског окупатора, као шпијун или разбијач народне борбе“.²⁶

Какав су став заузели родољубиви свештеници на овој Скупштини према оном свештенству које је било на страни окупатора и квислинга види се из посланице донесене на овој скупштини:

„Ми свештеници и народни борци одричемо се таквих свештеника, били они архијереји, црквенојерархиски чиновници или парахијски свештеници, јер су издајнице свога народа и свога сталежа. Не признајемо власт надлежних архијереја који су у ма каквој сарадњи са окупатором, док не докажу да нијесу били народни издајници“.²⁷

У Посланици се даље излаже да „народноослободилачка борба није партијска, већ борба часног и поштеног народа Црне Горе и Боке, који је устао да се бори до истребљења против окупатора и њихових“ сарадника. Посланица апелује и на оне свештенике који су се тада налазили у интернацији или зтаворима — „да достојанствено сачекају дан опште народне слободе“.²⁸ У Посланици се апелује и на оне свештенике који су примили окупаторско оружје — да „тај њихов рад“ није „у духу христове науке, у духу хришћанског морала, у духу свештеничког сталежа и њихових традиција и у духу части и поштења црногорског народа, јер наше свештенство никада“ није било „издајник свога народа“. На крају Посланице се каже:

„Обраћамо се нашем народу да прекине даље слушати лажна обећања издајника Црне Горе и Боке, тако да прекине сваку даљу сарадњу с њима, оружје које је примио од окупатора нека опере љагу на тај начин што ће ликвидирати све издајнике и сврстати се у редовима народноослободилачке борбе, која се води за слободу, славу и понос Црне Горе“.²⁹

Посланицу су тада потписали: прота Јован Жугић из Никшића, прота Мирчета Головић из Никшића, свештеник Блажо Марковић, исљедни судија Црквеног суда на Цетињу и свештеник Ђорђеје Калезић из Даниловграда.³⁰

Од преко 30 свештеника теолога и богослова, колико их је било позвано, Скупштини је присуствовао мали број. Многи се делегати нијесу могли пробити до мјеста одржавања Скупштине

²⁶ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, III/4, стр. 336—370.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

да би јој присуствовали. Међутим, они су се претходно сагласили са Посланицом и одлукама Скупштине.³¹

Скупштина свештеника Црне Горе одржана је у јеку најжешћих борби, када су се партизанске јединице морале пред многоструко надмоћнијим непријатељима повлачити из Црне Горе у Босну. Њен значај је велики баш због тога што је одржана у врло неповољним политичким приликама за ослободилачки покрет и револуцију у Црној Гори. И поред великих репресалија и пропаганде од окупатора и квислинга, Комунистичка партија у Црној Гори била је у стању да и под овако неповољним политичким приликама мобилише један број православних свештеника у ослободилачки покрет. Посланица са ове Скупштине наишла је на одјек и међу још неопредијељеним масама. Значај Скупштине лежи и у томе што је то прва скупштина православних свештеника припадника ослободилачког рата у Југославији. Она је значајна и по томе што је показала да ослободилачки покрет у Црној Гори, као и у осталим крајевима Југославије, није имао искључиво страначку припадност, како су његови непријатељи говорили и на тој платформи водили кампању против њега, тврдећи да у њему учествују искључиво комунисти, већ да је то општенародни ослободилачки покрет предвођен Комунистичком партијом.

Послије повлачења главнине партизанских јединица из Црне Горе у Босну, у Црној Гори је настало необично тешко стање. Окупатор је са квислинзима извршио многобројне злочине над оним дијелом становништва који је ма у ком виду помагао ослободилачки покрет.

Крајем априла 1942. године Црногорско-приморски митрополит Јоаникије, сарадник окупатора, екскомуницирао је свештенике: Блажа Марковића, Јагоша Симоновића, Ђорђија Калеџића, Видака Дракића и калуђера Руфима Жижића, и забранио вршење вјерских обреда на територији Црне Горе свештенику Симу Радуновићу.³² Они свештеници и богослови који су било у ком виду узели учешћа у ослободилачком покрету а послије повлачења партизанских јединица остали у позадини — похаштени, су или интернирани. Неки су стријељани чим су ухваћени. Теолог др Саво Букановић, који је учествовао у многим акцијама, па и у борби на Пљевљима, ухваћен је од четника као позадински радник. На суду је изјавио: „Не признајем суд под окупатором“. Стријељан је 14. јула 1942. године, са три родољуба, на Симуњи.³³ Исте године четници су убили и свештеника Илију Бујина.³⁴ Иста судбина задесила је и свештеника

³¹ Исто.

³² Пакао или комунизам у Црној Гори, 1943/8; Сјећања Сима Радуновића дата аутору. — Користим прилику да захвалим С. Радуновићу који ми је дао корисне податке и сугестије приликом припремања овог рада.

³³ Споменница, 66.

³⁴ Исто, 42.

Бошка Поповића, који је такође активно учествовао у покрету. Четници су га ухватили и предали Италијанима, а ови су га, са прупом родољуба, стријељали 27. јуна 1942. године у Никшићу.³⁵

Једну прупу свештеника коју су четници ухватили Италијани су држали у затворима и логорима (Цвјетко Станишић, Маринко Вујиновић, Симо Поповић, Мирчета Головић, Благота Буровић и Радован Павићевић), од којих су неке касније стријељали. Сви су се они храбро држали у затворима и логорима. Ниједан се није хтио одрећи ослободилачког покрета. Станишића и Вујиновића су прво интернирали у Албанију (Каваја), а одатле у логор у Бар, одакле су поведени на стријељање. Први је стријељан под Хумцима на Цетињу, а други у Данилвограду, 21. јуна 1943. године.³⁶ Истога дана у Бару је стријељан и Симо Поповић.³⁷ Почетком јуна исте године Немци су свештеника Јока Сочицу са читавом породицом запалили у једној кући у селу Милошевићима код Плуџина.³⁸

Прота Мирчета Головић провео је у затвору у Никшићу и Подгорици (Титограду) од средине 1942. до маја 1943. године, када је размијењен. Након размјене поново се придружио партизанским јединицама, у којима му се већ налазило шесторо дјеце. Погинуо је на Сутјесци у јуну 1943. године.³⁹

Свештеници који су се током 1942. године налазили у партизанским јединицама постављени су за вјерске референте. Тако је, на примјер, вјерски референт I пролетерске био Блажо Марковић, IV пролетерске Јагош Симоновић, а V пролетерске бригаде Ђорђије Калезић. Касније су били вјерски референти дивизија.⁴⁰ Њихов рад био је значајан, како у самим јединицама тако и у народу. Поред осталог, дужност им је била да врше вјерске обреде у народу, да мобилишу масе на линији ослободилачког покрета, да купе прилоге у новцу и натури за војску, да организују народну власт и сл.

Свештеници који су се налазили у војним јединицама у мјестима кроз која су пролазиле те јединице пропагирали су ослободилачки покрет. На тај начин донекле је парирао пропаганди коју су окупатор и четници развили преко оних свештеника који су били на њиховој страни.

Средином новембра 1942. године у Српској Јасеници (Босна) одржана је Скупштина свештеника, теолога и богослова. Њој је присуствовало већином борачко свештенство, као и свештенство из Босне, Лике и Далмауије које је било на линији ослободилачке борбе. На Скупштини су донесене важне одлуке о ставу православног свештенства у борби против окупатора и

³⁵ Исто, 119.

³⁶ *Вјесник*, орган Савеза удружења православних свештеника, 1953/101 — 102; *Споменица*, 50, 135.

³⁷ Исто; *Споменица*, 120.

³⁸ *Споменица*, 133.

³⁹ Исто, 57—58.

⁴⁰ Сјећања Ђ. Калезића.

разних квислиншких групација. Скупштина је упутила Посланицу свештенству и народу на ослобођеној и окупираној територији у којој је истакнуто да „српски народ и његово свештенство остаје непоколебљиво уз редове народноослободилачке војске Југославије и позива српски народ и свештенство са окупираних територија као и остале родољубиве и борбене народе Југославије и свештенство осталих вера да им се придружи у светој народноослободилачкој борби“.⁴¹ Скупштини су присуствовали и свештеници, теолози и богослови из Црне Горе који су се налазили у партизанским јединицама (протојереј Јевстатије Караматијевић, вјерски референт III санџачке бригаде, прота Јагош Симоновић, в. р. IV пролетерске бригаде, Блажо Марковић, в. р. I пролетерске бригаде, Видак Дракић, в. р. X Херцеговачке бригаде, Руфим Жижих, в. р. II пролетерске бригаде, теолог Мато Антуновић, V црногорска бригада, богослови: Веселин Копривица (V црно. бриг., Веселин Куповић, Ратко Павловић и Милан Обрадовић — III санџачка бригада).⁴²

*

Војно-политичка ситуација настала капитулацијом Италије (8. IX 1943) позитивно је утицала на масовљавање ослободилачког покрета и револуције у Црној Гори. Однос ратујућих снага нагло се измијенио у корист ослободилачког покрета. Створена је пространа ослобођена територија на којој је требало нормализовати живот и тиме омогућити лакше вођење борбе. Трбало је објединити све снаге у заједничку борбу против окупатора и разних квислиншких групација. Да би се ово постигло, требало је нормализовати живот на ослобођеној територији и преко једног тијела усмјеравати рад свих антифашистичких организација и органа народне власти, као и остварити што бољу сарадњу фронта и позадине. У том циљу формиран је Иницијативни одбор за савез скупштине Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке. Иницијативни одбор је 17. октобра упутио позиве делегатима изабраним на зборовима и конференцијама, у коме их је обавијестио да ће се 15. новембра 1943. године у Колашину одржати Прво засједање Земаљског антифашистичког вијећа Црне Горе и Боке. Засједање је одржано у заказано вријеме, уз присуство 538 делегата из свих крајева Црне Горе, међу којима је било 12 свештеника и теолога (Милован Кујовић, Јагош Симоновић, Ђорђије Вујошевић, Петар Мујовић, Војо Вулић, Васо Томић, Богдан Вуковић, Ракета Вулевић, Јово Радовић, Симо Радуновић, Ђорђије Калезић и професор теологије Тришко Ђукановић).⁴³ На Скупштину је био позван и свештеник Марко Борозан, али због допајаја на

⁴¹ Споменица, 174—176.

⁴² Исто. Потписници Посланице, 176.

⁴³ ЗАВНО Црне Горе и Боке — Зборник докумената. Одабрао и уредио Зоран Лакић, Титиград 1963, Списак делегата по срезовима, 43—55.

терену, гдје се налазио, није могао присуствовати. Касније је ухваћен и стријелан на Цетињу, са 9 родољуба, 20. јула 1944. године.

На Скупштини су активно учествовали и свештеници. Они су у дискусији истакли издајничку улогу и свештеника који су за двије и по године ослободилачког рата и револуције говорили „како нама није ништа свето и да пљујемо на часни крст. А ми тај крст не сматрамо као симбол“, истакао је један свештеник у дискусији, „него смо спремни и тинути за њега, а то значи тинути за слободу. Истина, ми не признајемо онај кукасти крст и ми не признајемо бога у име чије се врше злочини у знаку кукастог крста“.⁴⁴

За чланове Земаљског антифашистичког вијећа изабрани су, и свештеници Борђије Калезић и Јово Радовић.⁴⁵

На Скупштини су изабрани вијећници и њихови замјеници за Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Поред осталих, за вијећника АВНОЈ-а изабран је и прота Јагош Симоновић. Он и Блажо Марковић изабрани су и за чланове АВНОЈ-а.

На Скупштини је изабран Извршни одбор Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке од 10 чланова. Ради што уопјешнијег рада Извршног одбора, утврђени су унутар њега сектори дјелатности. Формирано је седам одсјека при њему (Управни, Привредно-финансијски, Просвјетни, Пропагандни, Социјални, Здравствени и Вјерски одсјек).⁴⁶ Одсјецима су руководили чланови Извршног одбора. За руководиоца Вјерског одсјека изабран је прота Јово Радовић.

Почетком октобра 1943. године вјерски референт Друге ударне дивизије Јагош Симоновић издао је проглас народу среза колашинског да „сви они који нијесу загазили у крв свог народа... да се врате својим кућама, па било да су то четнички симпатизери, стални четници, њихови командири или команданти, те да им се као таквим неће ништа десити“.⁴⁷

На другој сједници Извршног одбора Земаљског вијећа Црне Горе и Боке, одржаној у Колашину 24. новембра 1943. године, поред осталог на дневном реду је било заказивање скупштине свештеника. На тој сједници ријешено је да се скупштина свештеника из Црне Горе и Боке одржи 15. децембра у Колашину. Ова скупштина требало је да има манифестациони карактер, па су три члана Извршног одбора задужена да изврше припреме за њено одржавање. Извршни одбор Земаљског вијећа послао је 25. новембра позиве на скупштину само оним свештеницима који су били одани ослободилачком покрету и рево-

⁴⁴ Исто, 69.

⁴⁵ Споменница, 179.

⁴⁶ Зоран Лакић, Прво засједање ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, ИЗ 1963/4. 518.

⁴⁷ АИИТ, бр. 7787 VI₁—10 (1943), Проглас.

луцији.⁴⁸ У истом позиву истакнута је дотадашња улога православног свештеника у народноослободилачкој борби, који су преко многих својих изразитих представника дали доказа о свом јунаштву и родољубљу „да они заиста могу бити истински представници Светосавске цркве“ и црногорских владика.

Свим позадинским властима наређено је да позватим делегатима изађу у сусрет. Овај позив делегатима је служио као легитимација да могу присуствовати скупштини.

Међутим, Извршни одбор је у почетку био донио одлуку да он лично изврши избор делегата за свештеничку скупштину, па је један број позива послао по учесницима Антифашистичког конгреса омладине. Одбор је брзо промијенио ову своју одлуку, па је 28. новембра о томе обавијестио средње народноослободилачке одборе, а истовремено им је послао непопуњене позиве да их уруче свим свештеницима са ослобођене територије који нијесу били одбјегли са окупатором или се нијесу налазили у шуми. Позиви су уручени не само свештеницима него и богословима, теолозима и монасима.⁴⁹

Извршни одбор Земаљског вијећа Црне Горе и Боке издао је 26. новембра 1943. године Упутства за организацију и рад народноослободилачких одбора. Према тим упутствима средњи народноослободилачки одбори имали су да изврше подјелу рада према врсти и природи послова на поједине одсеке. При средњим народноослободилачким одборима формиран су и вјерски одсеци. Дужности ових одсека су биле да усмјеравају рад свештенства у новонасталим политичким приликама. У мјестима гдје парохије нијесу имале пароха, због смрти или бјекства са окупатором, средњи народноослободилачки одбори морали су привремено да повјере вршење обреда неком сусједном свештенику или да такве парохије подијеле између сусједних свештеника. Сугерисано је свештеницима да не траже никакве награде од народа приликом вршења својих дужности, па ни у виду добровољних прилога. Уколико је народ давао свештеницима добровољне прилоге, они су их давали у општинске народноослободилачке фондове, с тим што су они, уколико је то било потребно, помагали свештенике и њихове породице у храни, одијелу и осталом. Сва су ова упутства важила и за она мјеста у којима је било разних вјероисповијести. Свештеницима је стављено у дужност да одржавају у уредном стању цркве, црквене порте и гробља, а народноослободилачки одбори су се старали о уредном и благовременом сахрањивању лешева. Осим овога, дужност свештеника је била да развијају у народу не само вјерску толеранцију него и узајамну љубав и братство, без обзира на вјерске разлике. Поред рада свештеника у позадини, пред њима је стајала и обавеза да по примјеру старих свештеника „активно учествују у ослободилачкој борби свога народа и у том

⁴⁸ ЗАВНО Црне Горе и Боке, 107—108.

⁴⁹ Исто, 122—123.

погледу дају примјер како се са крстом у лијевој, а мачем у десној руци тине за свој народ“.⁵⁰

На сједници Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке од 5. децембра поново је разматрано питање одржавања скупштине свештеника. Констатовано је да је на вријеме исправљена грешка поводом слања позива свештеницима. Исто тако, закључено је да скупштином руководе сами свештеници, а да их у припремама помогне Извршни одбор. На истој сједници одређени су свештеници који ће припремати материјал за скупштину.

Нешто због опасности да Колашин не заузму Њемци а нешто због изјаве једног броја свештеника из срезова цетинског, барског, никшићког, шавничког, даниловградског, подгоричког и Боке Которске да им је далек пут до Колашина, а који је могао бити онемогућен и невременом, Извршни одбор Земаљског вијећа донио је одлуку да се скупштина одржи у манастиру св. Луке у Жупи Никшићкој. Датум одржавања скупштине је остао исти. Послије ове одлуке Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку обавијестио је 11. децембра Окружни комитет у Никшићу о промјени мјеста одржавања скупштине свештеника, како би он обавијестио делегате са своје територије. Окружном комитету наређено је да обезбиједи смјештај и храну за делегате.⁵¹ Међутим, због промјене мјеста и краткоће времена у коме је о томе требало да буду обавијештени, већина делегата је вакаснила на скупштину. У вези с тим Срески народноослободилачки одбор у Жабљаку обавијестио је Вјерски одсјек ЗАВНО Црне Горе и Боке 29. децембра 1943, да су свештеници са територије тог среза добили обавијештење о мјесту одржавања тек 14. децембра, па зато нијесу могли присуствовати скупштини.⁵²

Скупштини је присуствовало свега 15 делегата из најближе околине Никшића, а раније се предвиђало да ће их бити око 80. На Скупштини су поднесена два реферата. У дискусији су узели учешће скоро сви делегати. Послије свестране анализе констатовано је, што је истакнуто и у прогласу Скупштине *Свештенству и народу Црне Горе и Боке*, да је до тада један број свештеника узео учешћа у ослободилачком рату. Други, мањи дио свештеника и теолога са митрополитом Јоаникијем на челу ставио се у службу непријатеља ослободилачке борбе, док је највећи број њих до тада остао пасиван. У прогласу су сво родољубиво свештенство и народ Црне Горе позвани да се збију у редове ослободилачке борбе „за част и слободу и опште интересе нације“.⁵³ У прогласу је свештеницима скренута пажња да не насиједају непријатељској пропаганди о славу Комунистичке

⁵⁰ Исто, 107—108.

⁵¹ АИИТ, бр. 2076 Пз—16 (1943), Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку 11. XII 1943 — Окружном комитету Никшића.

⁵² Исто, бр. 10609 VI 2а—4 (1943), Срески НОО Жабљак 29. XII 1943, Вјерском одсјеку ЗАВНО-а Црне Горе и Боке.

⁵³ Исто, бр. 3064 VI—9 (1943), Проглас Иницијативног одбора свештеника, теолога и богослова са скупштине.

партије према цркви. Проглас је потписало свих 15 присутних свештеника, теолога и богослова (прота Јагош Симоновић, прота Јово Радовић, свештеник Ђорђевић Калезић, Игуман Руфим Жижич, свештеник Милован Вујовић, професор богословије Тришко Ђукановић, свештеник Радуле Краулановић, студент теологије Мило Ђукановић, теолог Јагош Николић, професор Јагош Булатовић, богослов Павић Поповић, богослов Вукајло Радуловић, јеромонах Петар Обреновић, свештеник Мирко Кнежевић и богослов Момчило Поповић).⁵⁴

Вијести о одржавању конференције родољубивих свештеника у Жупи Никшићској донио је и четнички лист *Пакао или комунизам у Црној Гори*. У њему је осуђен став родољубивих свештеника од стране сарадника окупатора и митрополита Јоаникија.

Скупштина родољубивих свештеника у Жупи Никшићској са симпатијама је примљена у народу и код оног дијела свештенства који се још није био опредијелио за ослободилачки покрет. То су уочили и сарадници окупатора, па је под притиском председника Народне управе Љуба Вуксановића, који се тада налазио у Никшићу, заказана скупштина свештеника противника ослободилачког покрета.⁵⁵ Скупштина је одржана у Никшићу 29. децембра 1943. године уз присуство 23 свештеника. На скупштини је донесена резолуција којом су осуђени ослободилачка борба и свештеници који су стајали на њеној линији.⁵⁶

Послије одржавања скупштине у Жупи Никшићској један број до тада неопредијелиених свештеника пришао је ослободилачком покрету. Због рада митрополита Јоаникија и његовог става према свештеницима који су пришли ослободилачком покрету одлучено је да се његово име не смије помињати приликом богослужења и осталих свештенорадњи. Умјесто њега имао се помињати патријарх Гаврило. Ову одлуку саопштио је 21. децембра 1943. године Вјерски одсјек Земаљског вијећа свештенству мирског и монашког реда за Црну Гору и Боку.⁵⁷

Крајем децембра формиран су вјерски одсједи при средским народноослободилачким одборима у шавничком, даниловградском, цетињском, беранском и андријевичком срезу. Свештенорадње и остали обреди обављани су уредно и на вријеме, те је у том погледу потпуно удовољено народним потребама и захтјевима. Свештеници су у својим проповиједима и пригодним бесједама истицали заслуге, значај и циљ ослободилачког рата, утичући тиме на своју паству да га свим расположивим средствима и снагама помогне.⁵⁸ Они свештеници који су били анга-

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Архива Вјерске комисије Извршног вијећа СР Црне Горе. Записник о саслушању Милана Ђуковића од 4. новембра 1944. у Никшићу.

⁵⁶ *Црногорски вјесник*, 1944/3.

⁵⁷ *ЗАВНО Црне Горе и Боке*, 131.

⁵⁸ АИИТ бр. 10598 VI За—22 (1943), Извјештај Војина Вулића за вјерски одсјек при средском НОО Андријевица од 25. XII 1943.

жовани у окупаторско-четничкој служби повукли су се са својих парохија и пошли са окупатором и својим једномисленицима у још неослобођене градове.

Нарочито је био позитиван рад родољубивих свештеника на развијању вјерске толеранције и трпеливости, поготову у мјестима насељеним становништвом различитих вјероисповијести. У таквим мјестима раније је ширена четничка пропаганда у погледу односа према муслиманском живљу.

Послије Првог засједања Земаљског вијећа Црне Горе и Боке и Другог засједања АВНОЈ-а одиграли су се крупни политички догађаји, како у свијету тако и у Југославији. Зато се наметнула потреба сазивања Другог засједања Земаљског вијећа у вези са одлукама Другог засједања АВНОЈ-а. Ово питање разматрано је на сједници Извршног одбора Земаљског вијећа Црне Горе и Боке, одржаној 12. јануара 1944. године у Гостиљу, па је одлучено да се Друго засједање Земаљског вијећа закаже за 15. фебруар у Колашину. На предлог Иницијативног одбора за сазив скупштине свештеника Црне Горе и Боке, на истој сједници одлучено је да се и скупштина свештеника закаже за 17. фебруар у Колашину, како би свештеници, теолози и богослови могли доћи заједно са вијећницима и присуствовати њиховом раду.⁵⁹ Исто тако, одлучено је да Иницијативни одбор пошаље писмене позиве свим свештеницима мирског и монашког реда и да сам Извршни одбор, преко средских народноослободилачких одбора и вијећника, помогне припреме за одржавање Треће скупштине свештеника Црне Горе. Послије ове одлуке Иницијативни одбор за сазив скупштине започео је рад на припремама за њу. У том циљу је писмено обавијестио 12. јануара све средске народноослободилачке одборе о мјесту и датуму одржавања скупштине, и од њих тражио да о томе обавијесте сво свештенство на подручној им територији. Осим тога, одборима је скренута пажња да у свему изађу у сусрет делегатима за скупштину. Сугерисано им је да делегати за скупштину свештеника пођу заједно са вијећницима Земаљског вијећа.⁶⁰ Преко општинских народноослободилачких одбора свештеници су обавијестили о заказаној скупштини. Поред овога, Иницијативни одбор за сазив скупштине послао је 22. јануара делегатима позиве у којима их је обавијестио о датуму и мјесту одржавања скупштине свештеника, теолога и богослова Црне Горе и Боке. У позивима је објашњена нужност ове скупштине, која је требало да се одржи и раније, али како се један број свештеника држао пасивно и по страни од ослободилачког покрета, „највише кривицом митрополита Јоаникија и његовог служења окупатору“, то је она одлагана како би се добронамјерним свештеницима дало више времена да јасно увиде основне циљеве ослободилачког

⁵⁹ ЗАВНО Црне Горе и Боке, 137—139.

⁶⁰ АИИТ, бр. 10653 VII₂—114 (1944), Обавјештење средског НОО Жабљак 30. I 1944 — Општинском НОО Шавник.

покрета и револуције према народу. И путем ових позива свештенство је упозорено да не насиједа окупаторско-четничкој пропаганди „о бајаћи безбожничком карактеру и циљевима данашње борбе“.⁶¹ Један од главних циљева сазивања ове скупштине свештеника био је да се преко ње мобилише сво родољубиво свештенство у ослободилачки покрет. Како су тада у свим мјестима вршене припреме за избор делегата за Друго засједање Земаљског вијећа, упоредо са тим вршене су и припреме за избор делегата за скупштинску свештеника.

Трећа скупштина православних свештеника, теолога и богослова Црне Горе и Боке одржана је 17. фебруара 1944. године у Колашину. Скупштини је, поред осталих, присуствовало 30 свештеника, монаха, теолога и богослова.⁶² Скупштину је отворио свештеник Ђорђевић Калезић. На њој су поднесена два реферата. Политички реферат је поднио прота Јагош Симоновић, а реферат о улози цркве и свештенства у историји прота Јово Радовић.⁶³ Скупштина је истакла значајну улогу српске православне цркве и народног свештенства у ослободилачким борбама свог народа у прошлости. Истакнута је и улога свештенства у ослободилачком рату и револуцији у Црној Гори до тада, као и потреба његовог ширег учешћа у даљој борби. Оштро је осуђено издајничко држање и рад једног броја свештеника и теолога на челу са митрополитом Јоаникијем. Са Скупштине су послани поздравни телеграми предсједништву АВНОЈ-а, Маршалу Титу и Националном комитету.⁶⁴

У дискусији је узело учешћа више свештеника, теолога и богослова. Након свестране дискусије делегати су се једногласно сагласили са одлукама Другог засједања АВНОЈ-а. На Скупштини је усвојен проглас *Народу Црне Горе и Боке*, који је потписао 41 свештеник, монах, теолог и богослов.⁶⁵ Поред осталог, у Прогласу је истакнуто и следеће:

„Ми православни свештеници, монаси, теолози и богослови, вјерни синови свете православне цркве, одани службеници ол-

⁶¹ Исто, бр. 10647 VII 2—110 (1944). Позив Иницијативног одбора за одржавање скупштине од 22. I 1944.

⁶² Архива Вјерске комисије Извршног вијећа СР Црне Горе, Записник са Скупштине свештеника од 17. II 1944.

⁶³ ЗАВНО Црне Горе и Боке, 140.

⁶⁴ Архива Вјерске комисије, Записник; *Зборник грађе за историју радничког покрета Црне Горе*, II, 197.

⁶⁵ АИИТ, бр. 9105 VII 3—9 (1944), Проглас. — Један број свештеника, теолога и богослова из објективних разлога није могао присуствовати скупштини. Они су унапријед дали сагласност да прихватају скупштинске одлуке. Тако је, на примјер, свештеник Дмитар Дубак 13. фебруара писмено обавијестио Предсједништво скупштине:

„У немогућности због болести да посетим прву слободну свештеничку скупштину, исту поздрављам са жељом да буде плодносна и корисна за цијелу православну цркву и сав много напаћени српски народ“ (Архива Вјерске комисије. — Потписници прогласа: Александар Лабовић, свештеник, Андрија Копривица, проф. богословије, Богдан Вуковић свештеник,

тара св. Саве, позивамо сав народ, и старо и младо, и мушко и женско да ступа у ову свету борбу за спас народа, цркве и отаџбине. Ступајте у редове народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије! Скупљајте се око наше народне власти, око нашег Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке и око Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије! Лажу издајници кад вам говоре да је ова борба против хришћанског карактера. Тим гнусним клеветатама издајници покушавају да прикрију своју гнусну издају. Ова борба води се за највише народне интересе, па према томе и за одбрану свих народних традиционалних светиња...

Свим борцима, вјерним синовима и кћерима отаџбине, свим учесницима у борби против фашизма и његових издајника, шаљемо свој пастирски благослов, призивајући божју благодет на њих и њихово велико дјело, од кога зависи напредак и срећа нашега народа".⁶⁶

На Скупштини су донесени закључци за будући рад свештеника на ослобођеној територији. Између осталог, закључено је да се што интензивније ради на окупљању свих правих и поштених свештеника око циљева ослободилачке борбе и вјерске толеранције. Скупштина је свештеницима ставила у задатак да воде рачуна о одржавању манастира, цркава и гробља, зајим о уредном вршењу вјерских обреда и да се поклони што већа пажња манастирским имањима.

Одржавање ове Скупштине позитивно је одјекнуло у масама. Разбијена је фама о неповјерењу једног броја свештеника према ослободилачком покрету и револуцији, односно према њеном идејном вођству, Комунистичкој партији Југославије.

Послије ове скупштине Вјерски одсјек је издао упутства вјерским одсјецима при средским народноослободилачким одборима о раду на вршењу вјерских обреда, чувању и оправљању цркава, манастира и гробља, као и о начину управљања манастирским имањима.

Божидар Поповић богослов, Благоје Лекић, богослов, Васо Томовић, свештеник, Војин Вулић, свештеник, Вељко Дожић, богослов, Вукајло Радуловић, богослов, Григорије Медведовић, свештеник, Горазд Ковачевић, јеромонах, Драг. Пођанин, свештеник, Дмитар Дубак, свештеник, Ђорђе Калезић, свештеник, Ђорђе Шекуларац, протојереј, Ђорђе Пејовић, теолог, Ђуро Благојевић, свештеник, Јагош Симоновић, протојереј, Јакша Булатовић, проф. — катихета, Јово Радовић, протојереј, Јагош Николић студ. теологije, Љубо Вадњар, богослов, Митар Булатовић, свештеник, Милован Кујовић, свештеник, Миомир Ђулафић, богослов, Милош Топаловић, свештеник, Мирко Кнежевић, свештеник, Мило Ђукановић, студент теологије, Момчило Поповић, богослов, Петар Мујовић, свештеник, Петар Обреновић, јеромонах, Павић Поповић, богослов, Радован Павићевић, свештеник, Ракета Вулевић, свештеник, Радуле Крулановић, свештеник, Руфин Жижић, јеромонах, Радован Поповић, богослов, Светомир Коматина, богослов, Симо Радуновић, свештеник, Трипко Ђукановић, проф. богословије. — АИИТ, бр. 9105 VII 3—9 (1944), Проглас.

⁶⁶ Исто.

На Трећем засједању Земаљског вијећа (14. јула 1944), када је оно прерасло у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења (ЦАСНО), констатовано је да је Вјерски одсјек постигао значајне резултате на окупљању још неопређијеног свештенства у антифашистички фронт црногорског народа.

Један број свештеника из Црне Горе окупација је затекла ван њене територије. Неки су и после окупације остали у мјесту ранијег службовања. Када је избио устанак, неки свештеници су му се одмах придружили. Свештеник Јован Зећ био је један од организатора устанка у Псуњу и Папуку. Погинуо је крајем децембра 1941. године као командир једне партизанске групе у шуми Храстнику, југозападно од Бучја, у борби са непријатељима.⁶⁷ Један број свештеника који је ма у ком виду помагао покрет или му је био наклоњен убијан је од стране окупатора и његових сарадника (Владимир, Чејовић, Макарије Пејак, Лазар М. Стругар, Андрија Поповић, Милрко Рогановић, Дамјан Дамјановић, Марко Поповић и Блажо К. Голубовић).⁶⁸

Према расположивим подацима, 1941. године у Црној Гори је било 188 свештеника и 33 калуђера.⁶⁹ За вријеме народноослободилачке борбе на њеној страни је више или мање учествовало око 60 православних свештеника. Неки су за читаво вријеме народноослободилачке борбе и револуције остали неопређијелени.

Као што смо већ истакли, један веома мали број свештеника одмах по окупацији прихватио је сарадњу са окупатором. Касније се тај број знатно повећао. Неки од њих су активно учествовали и у четничко-сепаратистичким јединицама. У току народноослободилачке борбе 19 их је погинуло у борбама против ослободилачког покрета или су стријељани као непријатељи.⁷⁰ Крајем 1944. године око 60 свештеника, на челу с митрополитом Јоаникијем, одступило је из Црне Горе.⁷¹

Став Комунистичке партије према свештеничком staleжу позитивно је утицао на окупљање и повезивање широких маса на линији ослободилачког покрета и револуције. Она је окупила и један број православних свештеника, теолога и богослова још од првих устаничких дана, од којих су 9 носиоци Споменике 1941 (свештеници: Видак Дракић, Благота Ђуровић, Ђорђеје Калезић, Блажо Марковић, Симо Радуновић, калуђер Руфим Жижкић, богослови Веселин Булатовић и Веселин Копривица).⁷²

Допринос православног свештенства ослободилачком покрету у Црној Гори и његов удио у њему био је веома знача-

⁶⁷ Споменика, 73.

⁶⁸ Исто, 46, 59, 60, 61, 70, 123, 127, 138, 147.

⁶⁹ Архива Вјерске комисије.

⁷⁰ Исто, Списак погинулих и стријељаних свештеника.

⁷¹ Исто, Списак свештеника који су одступили.

⁷² Исто, Списак носилаца „Споменике 1941“.

јан. Оно се супротставило оном дијелу свештенства који је сарађивао са окупатором и водио пропаганду против ослободилачког покрета. Родољубиви свештеници су и у народу и у војним јединицама развијали дух јединства, братства и вјерске толеранције. Њихово патриотско држање у затворима и логорима још више је подизало морал затвореника.

Јован Р. Бојовић